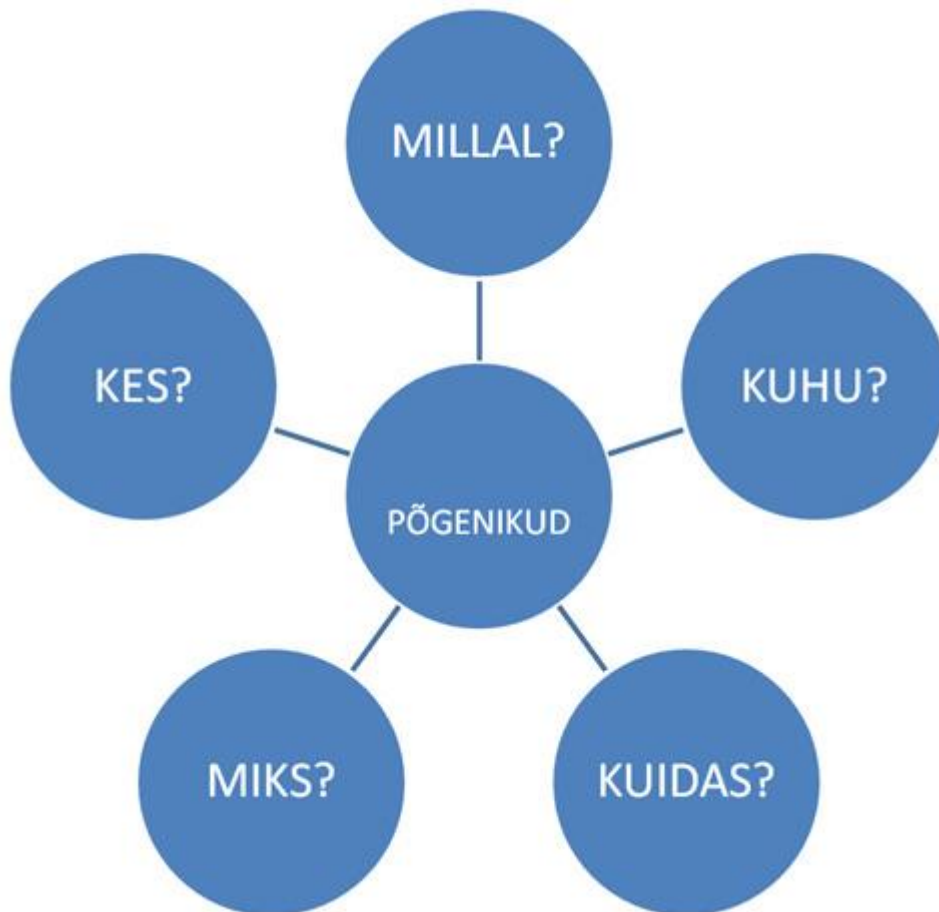

Põgenemine Rootsi II maailmasõja ajal

Tööleht

1. Pange kirja kõik oma mõtted teemal „Põgenikud“. Pärast arutelu klassis koostage ideekaart mõiste põgenikud kohta.

Joonis 1. Põgenemise peamised suunad ja etapid

Allikas: Wikimedia, <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:BlankMap-World.svg> ja autori täiendused

2.

- Lugege 3-liikmelises grupis individuaalselt läbi kaks erinevat põgenemislugu Rootsi ja jutustage oma lugu kaaslastele.
- Kaardistage mõlema põgeniku lood ideekaardi tunnuste alusel märksõnadena (vastus häälestusfaasist tuntud küsimustele – Millal? Kuhu? Kes? Kuidas? Miks?) allolevasse tabelisse.
- Tähistage eri värvi joontega mõlema põgeniku põgenemistee Euroopa kontuurkaardil.

TUNNUS	I PÕGENIK	II PÕGENIK
Millal?		
Kuhu?		
Kes?		
Kuidas?		
Miks?		

I lõik

Anne-Marie S. (sünd. 1914) kirjutab oma põgenemisest Rootsi ja elust pärast seda¹. Numbrid tekstilõigu ees tähistavad põgeniku asukohta, mis on märgitud Euroopa kontuurkaardile.

1941. aasta talvel tahtsin minna Tartusse, kus ennegi elasin, kuid kaugemale ei jõudnud, kui Viljandi. Liiklemine oli takistatud ja kõigil mure, kuidas edasi elada. See oli imelik aeg, kui järgi mõtled – oli puudus paljudest asjadest. Lapsed kasvasid, ei olnud jalatseid ega riideid. Kõike oli vähe. Sel ajal oli väga raske liikuda ja reisiluba saada. Sõda möllas, kuigi seekord kaugemal. Elu oli häiritud ja öösiti rahutu ning kui tuli käsk inimestel (naistel ja lastel), kel mingisugust töökohta ega kohustust polnud, linnast välja evakueerida, siis tegime seda 44. a kevadel ja evakueerisime Pärnu poole. 44. aasta sügisel põgenesime (mina, mu mees ja kaks väikest last) Saaremaalt kaluripaadiga Rootsi.

Põgenemine õnnestus tänu mitmele õnnelikule juhusele. Rootsi ranniku lähedal korjas meid üks laev peale ja viis maale. Jah, see oli tookord nagu jõuda ühest maailmast teise. Kui olime kodumaal harjunud pimendamisega, toidu ja riiete puudumisega ning igasuguste kitsendustega, siis Stockholm oli nagu tulede meri. Inimesed rõõmsalt, värviliselt ja kergelt riietatud. Mul on meeles, kui sõitsime pühapäeva hommikul laevalt bussiga läbi linna, siis mitmed sajad inimesed sõitsid jalgratastega mereranna poole. See oli tol ajal imelik, meil polnud jalgratas niisugune liiklusvahend, kui Rootsis tookord. Nüüd hakkas jällegi uus aeg meie elus ja see polnud sugugi kerge. Polnud ju sul mitte midagi peale riiete seljas ja see sõjaaegne raha polnud siin ühte pennigi väärt. Oskasin natuke rootsi keelt, mida õppisin ühe rootsi pastori juures, kui elasin evakueerituna rannas.

7, 12 – Rootsi riigi poolt oli paljugi väga hästi korraldatud. Meid saadeti karantiinlaagrisse ja sealt rakendati kiirelt tööle. Põgenikke tuli palju ja igalt poolt. Sellega poldud ju arvestatud, nii et keele õpetamisest ei olnud juttugi. Hakkasin ruttu ajalehti ja ajakirju lugema. Karantiinlaagris olime ühes Mälareni (suur järv Stockholmi lähedal) lahes pansionaadis. See oli väga ilus koht. Iga perekond sai toa, söömas käisime ühiselt söögisaalis. Kõige suurem viga söögi juures oli see, et ta oli väga magus. Rootslased armastavad väga suhkrut ja et meile, kui vaestele põgenikele vastu tulla, suhkrustati veel eriti. Tagajärjeks oli see, et keegi ei söönud. /.../ Selle aja, mil ma olin karantiinlaagris, kasutasin kõik keeleõppimiseks. Lugesin kõike, mis kätte juhtus. Et sõjapõgenikke järjest peale tuli, rakendati inimesed (mehed) kiirelt tööle. Minu mees saadeti ühte puutöövabrikusse, kus tehti uksi ja aknaid. Meil õnnestus üürida maja pooleks aastaks, kolisime sinna 44. aasta oktoobris sisse. Õhtuti, pärast mehe põhitööd, tegime puust ABC kuupe. Elasime Uppsala lähedal, tema otsis üles trükikoja ja laskis 6-värvilise rootsi tähestiku trükkida, töökojas lõikas kuupe ja mina kleepisin kodus nende peale. Puutöösiskus oligi see, mis meid aitas väga palju. Vahepeal tegime ka mõned puutaldrikud,

1 Kõrgvee, Kersti: Anne-Marie S. mälestused põgenemisest Rootsi ning elust pärast seda (väljavõtteid kirjast [1941-III 1945], EKLA-12116-52783-49176

põletasime ja värvisime. Mees võttis proovid ja astus sisse ühte suurde Stockholmi kaubamajja ja sai sealt väga hea tellimuse. /.../ Samal ajal külastas seda puutöövabrikut üks reisija põhja poolt, kes meie töö vastu suurt huvi tundis. Ta kutsus meid sinna elama ja endaga koos töötama. Kuna korter oli meil ainult pooleks aastaks ja kortereid oli võimatu saada, siis võtsime selle pakkumise pimedast peast vastu ja kolisime 1945. aasta märtsis põhja poole. Läksime nagu tundmatule tulevikule vastu. Ei oska keelt, ei tunne ühtegi inimest, ainult oma kaks kätt, elutahe ja eestlase visadus. Selle rootslasega tegime siis väikese ettevõtte. ABS kuubid, puutaldrikud ja teised puitesemed. Sellega kogusime nii palju raha, et saime osta ehituskrundi ning hakata ehitama oma maja. Jah, see oli suur üleminek tol korral ja seda tunnen ma veel praegugi.

II lõik

Julia Klaar, Eestist lahkumise ja Rootsi pääsemise lugu². Numbrid tekstilõikude ees tähistavad põgeniku asukohta, mis on märgitud Euroopa kontuurkaardile.

1 – See oli sügisel 1944 aastal. Rootsi sõidust ei tulnud midagi välja. Meid oli palju kes olime Kihelkonna koolimajas põhkudel lebedes oodanud valget laeva. Laevu enam ei tulnud. Söitsime Kuresaarde. Linna elanikud ise olid juba põgenenud, tühje maju oli küllalt. /.../ Järgmisel hommikul kell 6 pidime minema Roomassaarde, kust siis paadid meid reidil ootavale saksa laevale viisid. Käisin öhtul veel Ev Lut kirikus, mis oli sel puhul avatud ööd-läbi. /.../ Kirik oli rahvast täis, inimesi tuli ja läks vahetpidamata. Need olid põgenikud, kes olid kodumaalt lahkumas. Kasutati veel juhust omamaa kirikus palvetada. Tulin kiriku juurde üksinda, lapsed jäid magama võõrasse majja. Ma ei kuulnud millest rääkis õpetaja, kuulsin aita häält ja oma hinge ahastust. Istusin püstipäi ja pisarad voolasid ojana, ilma et oleksin nutnud. Ma ei palunud midagi ega kaebanud. Ma otsekui koorusin millegist lahti, millest sain nagu julgust ja olin võimeline otsustama. Tõusin. Polnud enam pisaraid ega hingeahastust. Olin valmis kodumaalt lahkumiseks, südamel oli kerge /.../. Laeval, Roomassaare reidil tekkis laadimise ajal tulekahi laeva allruumis, suitsu oli kõik kohad täis ja inimesed panid korkvestid ümber. Uute põgenike juurde toomine lõpetati ja meie, kesme laevapeal olime, ei teadnud, mis meist nüüd saab. Öö jooksul suudeti siiski tuli kustutada ja hommikul alati uuesti inimeste peale laadimisega. Räägiti 3000. põgenikust kes selkorral selle laevaga Saksamaale tulid.

2, 3 – Jõudsime õnnelikult Gnydia sadamasse, ja sealt kohe ootavatele rongidele Saksamaa suunas. Sattusime rongile, mis viis oma koorma Halle. /.../ Nüüd olin ise siin Halle läbikäigulaagri väravate taga öisel ajal, surmani väsinud ja uniste lastega ja häälitseisin ühes teistega nagu näljane merelind. See oli oktoobri kuul 1944. Halle laager oli üks uuemaid ja paremini ehitatud läbikäigulaager. Toit oli sääl võimatult halb, supp mis anti, käis enamasti väljakäikudesse. Kuid leiba sai siin küllalt. /.../

4 – Suur oli meie üllatus kui tulime tagasi Frankfurt-Oderi linna, läbikäigulaager samuti aga palju viletsam kui oli Halle oma. /.../ Siin tekkisid ka esimesed täid riinetele ja lutikad ei andnud rahu. Kuid siin tegutsesid mingisugused organisatsioonid, kes saatsid üksikud emad lastega peamiselt rindemeeste naised, või kelle mehed muidu kaduma läinud, Tšechoslovackiasse, kus polnud sõda, oli toitu ja oli muidu hää olla. /.../

5–6 – Meie grupp sai elukohaks ühe suure tantsusaali võõrastemaja teisel korral. Meid oli kokku umbes 100 ema ja last. Meie mehed olid rindel, paljudel puudusid igasugused teated nende viimasest asukohast. /.../ Elasime Leschtines 7 kuud, okt 1944 kuni maini 1945, kuni sõda lõppes. Olime arvamisel, et meie jääme jagamisel lääne tsooni. Inglise oli juba päris lähedal, Aussigi linnas juba. Aga ühel hommikul selgub, et nõukogude sõdurid on külas./.../ Järgmistel öödel ei maganud me enam

2 Klaar, Julia: Eestist lahkumise ja Rootsi pääsemise lugu [1944-1947] + andmed autori kohta, EKLA-12080-61073-65196

laagris, vaid ronisime öö tulles mägedesse varjule. Kaasa võtsime tekid ja joogivett laste jaoks. Magasime pehmel sambal murul, pääl kaasavõetud tekid. /.../ Laager tühjaks! Kõik välismaalased 24. tunni jooksul ära Tšehhi piiridest! Nii kõlas käsk. Pakime oma kohvrid ja korraldame muud asjad öö jooksul, ja hommikul kell 6 oleme jaamas rongi ootamas. Kõik 2 laagritäit nait ja lapsi./../

8 – Öhtu tulles hakkasime jala Aussigi minema, aga kaugele sa lähed laste- ja pakkidega jalgsi./../ Jaama hoone oli rusudes, rusude vahel ja perroonil igal pool paksult rahvast, kes ootasid lääne poole minevatele rongidele pääsemist. /.../ Sõdurid tulevad! Ja juba nad ongi seal valgetes kasukjoppides ja karvamütsides. See oli alles paanika. Pime ja rahvamurd otsib väljapääsu. Muud väljapääsu ei leidu kui varisenud müüride vahelt läbi! Võta nüüd pakid ja unised lapsed ja mine. Kuhu! Issand jumal kuhu tuleb minna. Keegi ei tea nõu. Rahvamurd liikus ühes suunas, liikusin sellega ühes. Jätsin pakid maha. Hoidsin, maksku mis maksab, lapsed koos. /.../

9 – Kõigi aegade kõige roojasem jaam. Jõudsim sinna oma transpordiga ühel kuumal juunikuu päeval. /.../ Oli kui mingisugune rahvusvaheline rahvaste rändamine. Kui sõitis läbi kartuli rong, siis oli löikust, nabisime omale kartuleid kottidesse, mida siis keetsime vagunite vahel. Inimesi oli nii tohtu palju, et polnud kohta kuhu oma loomulikku häda teha. Ei olnud jalatäit maad astumiseks kus polnud s... hunnikut. /.../ Kusagil vaguni külje all imetab üks ema üleni kärnas last. Seisatan ja vaatan. Jumal küll – kui kaugele suudab see naine minna sellise lapsega. Ja siis tulevad ka minu lastele kärnad peale. Vene sügelised öeldi. Suured nagu paised esiteks, mädane ja siis tuleb kärn peale, mis enam ei taha paraneda. /.../ Ja sääll olime 10 päeva oma rongiga. Kokku olime ühte järgi rongiga teel 5 nädalat, enne kui Tšehhi piirist välja saime Poolasse. /.../

... jätkub

III lõik

Julia Klaar, Eestist lahkumise ja Rootsi pääsemise lugu³. Numbrid tekstilõikude ees tähistavad põgeniku asukohta, mis on märgitud Euroopa kontuurkaardile.

... jätk

10 – Siin haigestus /.../ minu kaks väikest last – Peeter ja Matti. Punane rist ja ka venelased korraldavad laste kohe haiglasse viimist /.../ Poolakad siin olid väga vastutulelikud, kommunistist linnapeaga eesotsas, samuti punaseristi daamid, kes enne söda olid kuulunud jõukasse kihti. Mina 3. suurema lapsega lubati ajutiselt elama asuda punase risti, et /.../ perekond lahku ei läheks./.../ Järgmisel päeval läheme oma korterit kätte saama./.../Tuba ei olegi nii halb, on küll katkise põrandaga, määrdinud seintega, aknal puudub paar ruutu. Ühele on pandud papi tükk ette ja teine on kinnitopitud riide räbalaga. Pliit on kunagi olnud päris uhke, kuid nüüd on raud katkine, ajab suitsu sisse ja on must kui tont nurgas. Aga meil on siiski omaette tuba! Kolime punasest ristist oma kraamiga sinna./.../ Punasest ristist käime mannerguga suppi toomas. Herne supp, keedetud ainult veega. Vahest saab ka leiba supi kõrvale. /.../ Sellesse vaiksesse linna jõudsimine juuni kuul 1945, paar päeva enne Jaanipäeva ja saime sääl elada terve aasta. /.../ Töö- ja korterite loa andmine, küttematerjalide õige jagamine, toidukaartide korraldamine jne, jne olid linnapea ülesandeks, muidugi vastavalt kommunistlikule maailmavaatele. Inimestele tuli anda nende tööpanusele vastavalt. Minu elatiskaardid olid 3nda järgu omad, mul polnud ju tööd ja lapsed kui ka vanad arvestati kolmandasse liiki vastupidi propagandale. Meil oli kaartidel ainult leib, muid aineid meile ei jagatud. /.../

11,13 – Zopotas, nagu igalpool mujalgi oli punasel ristil kasutada suured hoonete kompleksid, kus siis vaestele põgenikele võimaldati ajutist elamist-olemist. Anti tasuta tass musta kohvi ja dopelt võileiva sinna juurde./.../ Hakkasin maad kuulama, et kuhugile tööle saada, ja see õnnestuski mul Gnydia punaseristi abiga. Meid saadeti rootslaste poolt asutatavasse pr-lastest⁴ sanatooriumisse. /.../ Peale meie oli veel teisi, kel igal ühel oli ise tee jalgade all ja seljataga kirju minevik ning peatusid punases ristis. Mina – tööd oodates ja kunagi hiljem väljapääsu Rootsi. /.../ Üks soome lotta⁵, kes oli sõja kaasa teinud, tegi nalja: mul pole olnud kunagi varem võimalust reisida, nüüd olen reisinud läbi pool Euroopat säärikutes ja punase risti paunaga seljas. Juudi proua, kes tuli Siberist, tahtis reisida Inglismaale sugulaste

3 Klaar, Julia: Eestist lahkumise ja Rootsi pääsemise lugu [1944-1947] + andmed autori kohta, EKLA-12080-61073-65196

4 Koostaja kommentaar: punase risti.

5 Koostaja kommentaar: Lotad (Lotta Svärd) olid kahe maailmasõja vahelisel ajal ja Teise maailmasõja päevil Soomes naisi ühendav riigikaitsealine organisatsioon, mis sai paljuski eeskujuks 1927. aastal loodud Naiskodukaitsele. 1944. aasta hilissügisel esitas Nõukogude Liit nõude keelamiseks nii lotade kui ka Soome kaitseliidu (Suojeluskunta) tegevuse. Lotade juhtkonnal õnnestus päästa osa organisatsiooni varadest ja nii loodi 1944. aastal tänapäevase Lotta Svärdi Fondi eelkäija, mille põhitegevuseks sai rindelt jm tsiviilellu tagasi pöörduvate lotade toetamine: neile töö- ja elukohtade muretsemine, koolituskulude katmine jne.

juurde. Ta olevat Poolamaa jagamisel vabatahtlikult valinud vene poole. Tagajärg – Siberi saatmine, mees ja tütar lahutatud temast. Viimased oletatavasti mõlemad surnud, üksipäini, täiesti murtult, otsis võimalust Inglismaale pääsemiseks. Viimane, kellega sääl Gdynia punases ristis oli kokkupuutumist, oli üks leedulanna. Tema tahtis tingimatta koju tagasi. Tal ei olevat kusagile mujale mõtet minna.

14–16 – Olime Dziezasnos⁶ olnud üle 1. aasta, töötanud rootslaste hõlma all ja minu isik kui ka lapsed olid kui väljaspool võimude huvipiirkonda. Aga lapsed vajasisid kooli./.../ peale seda, kui rootslased olid puhkekodu poolakatele kinkinud ja üle andnud ja rootsi personal asendati poolakatega, hakkasid uued asjamehed minu ja pere sääloleku vastu huvi tundma. Siht oli mul endiselt Rootsi saada ja abi andsid rootslased /.../ Vanima lapse Aino Rootsi minemine läks päris ladusalt ja avalikult. Punase risti major viis Aino oma juurde Stora Essingeni ja pani ta Stockholmi öhtukooli. /.../ Teiste laste ülesaatmine ei andnud enam korraldada avalikult. Kuu aega peale Aino lahkumist saatsin 7. aastase Matti Rootsi ühe noore paari hooldusele. Matti minek sündis salaja. /.../ Hommikul väljasõit sündis mitmel autol. /.../ Vanem vend Enno võttis Matti kaasa teepeale jalutamiseks. Tee läks läbi rukki põldude, rukis oli pikk ja lapsed ei paistnud sellest välja. Matti julge ja tubli, ta jalutas tükk maad üksi. Esimesed autod sõitsid mööda, kuid viimane auto rongis jäi peatama ja tõmbas lapse autosse ilma, et teised oleksid midagi märganud. Gdynias laevale minnes võtsid kaks pikka rootslast lapse omavahele ja rüsinale ei märgatudki poisi laevale pääsemist. Laeval oli Matti lükatud kohe toaletti niikauaks, kui laev liikuma hakanud ja kontrolli hädaoht möödas. /.../ Viimaste rootslastega tuli noorema poja Peetri järjekord. Tema alles 5. aastane. /.../ Kokkulepe Peetri ärasaatmises oli analoogne Matti omaga. /.../ Mul endal võttis veel hulk aega kui Rootsi pääsesin ülejäänud kahe lapsega ja võisin pere koondamise pääle mõtlema hakata. /.../ Juuni lõpul olime Rootsimaa pinnal ja siia saime peaaegu ühe kuu pärast peale viimaste rootslaste lahkumist Dziezasnot, ja see oli 1947. aasta juuni kuul.

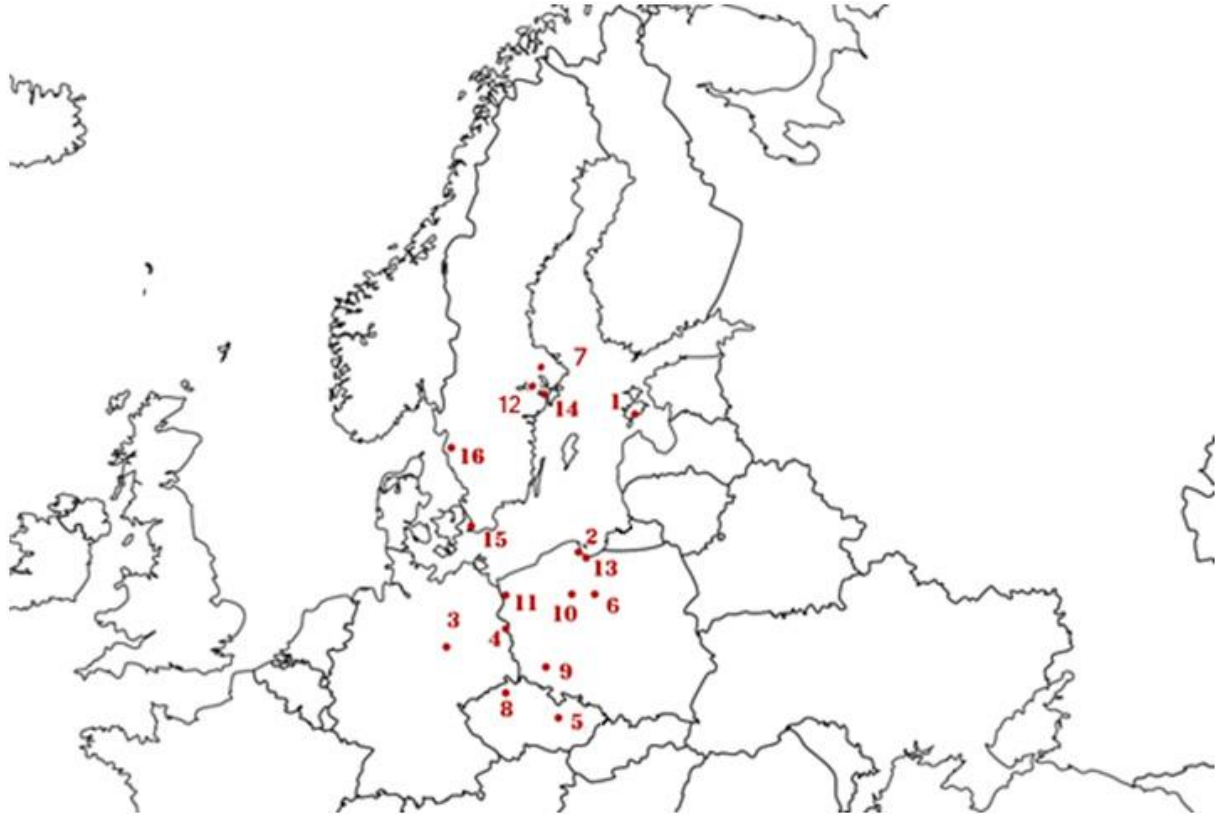
6 Koostaja kommentaar: ilmselt on silmas peetud Punasele Ristile kuuluvat sanatooriumi Sopotis.

Euroopa kontuurkaart

Kandke kaardile kahe erineva värvi joonega mõlema põgeniku teekond. Kaardil on juba ette antud osa põgenike läbitud punkte.

- Roomassaare sadam
- Gdynia sadamalinn
- Halle linn
- Frankfurti (Oder) linn
- Leschtine/Leština linn
- Strasburg in Westpreußen/Brodnica
- Uppsala linn
- Aussig/ Ústí nad Labemi linn
- Liegnitz/Legnica linn
- Kulmsee/ Chełmża linn
- Stettin/ Szczecini sadamalinn
- Mälareni järv
- Zopott/Sopot'i sadamalinn
- Stora Essingeni saar Stockholmis
- Malmö linn
- Åboland

I probleemipüstitus

Selgitage, mis roll oli II maailmasõja järgsel perioodil Punase Ristil. Tooge allikatele tuginedes näiteid.

II probleemipüstitus

Tooge allikatele tuginedes välja erinevate rahvaste saatus pärast II maailmasõda.

III probleemipüstitus

Kirjeldage erinevaid keskkondi, kuhu põgenikud sattusid. Kuidas kohanemisega toime tulusid?

Lisamaterjalid:

- Ettepanekud eelhäälestusfaasis kasutatavate kunstiteoste kohta:
 Ernst Jõesaare Rootsi paguluses maalitud teos – Lahkuvate laevade linn, 1961 [kasutatav registreerumisel Eesti Kunstimuuseumi digikogu vahendus – <http://digikogu.ekm.ee/#>]
 Ernst Jõesaare Rootsi paguluses valminud reljeef – Katastroof, 1968
 [kasutatav registreerumisel Eesti Kunstimuuseumi digikogu vahendusel – <http://digikogu.ekm.ee/#>]
 Ernst Jõesaare Rootsi paguluses valminud skulptuur – Inimpurjed, 1967
 [kasutatav registreerumisel Eesti Kunstimuuseumi digikogu vahendusel – <http://digikogu.ekm.ee/#>]
 Olev Mikiveri Rootsis maalitud teos – Jõulud 1943, 1948 –
http://www.vaal.ee/est/avaleht/otsing/newwin/hor/pic_id-2111 [vaadatud 21.06.2014]
 Olev Mikiveri Rootsis maalitud teos – Sündmused merel, 1951 –
http://www.vaal.ee/est/avaleht/otsing/newwin/hor/pic_id-2413

Muu lisamaterjal:

- Klaar, Julia, Võitlus ellujäämise eest: mälestused, toim. Anne Velliste, Tallinn: Aade, 2010
 Raimo Raag, Eestlased paguluses koguteoses Eesti Ajalugu VI, peatoim. Vahtrre, Sulev, Ilmamaa [Tartu], 2005, lk 356-373
 Eestlaste põgenemine Läände Teise maailmasõja ajal: artiklid ja elulood, toim. Terje Hallik, Kristi Kukk, Janet Laidla, elulugude toim. Riina Reinvelt. Tartu, 2009
 Suur põgenemine 1944: Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud, toim. Kaja Kumer-Haukanõmm, Tiit Rosenberg, Tiit Tammaru. Tartu, 2006
 Kivimäe, Juta, Vähe tuntud Ernst Jõesaar, Sirp, 25.02.2011 –
http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=12047 [vaadatud 21.06.2014]
 Eesti Punase Risti koduleht – <http://www.redcross.ee/et/ajalugu.html> [vaadatud 21.06.2014]

Kasutatud allikad

- Klaar, Julia: Eestist lahkumise ja Rootsi pääsemise lugu [194–1947] + andmed autori kohta, EKLA-12080-61073-65196
 Kõrgvee, Kersti: Anne-Marie S. mälestused põgenemisest Rootsi ning elust pärast seda (väljavõtteid kirjast) [1941-III 1945], EKLA-12116-52783-49176
 Raimo Raag, Eestlased paguluses koguteoses Eesti Ajalugu VI, peatoimetaja Vahtrre, Sulev, Ilmamaa [Tartu], 2005, lk 356-373
 Kuusik, Piret, Üle Soome lahe sõpradele kulla: mälestus- ning meeldetuletusretk, Naiskodukaitse koduleht, 10.09.2010 [vaadatud 11.07.2014]
http://www.naiskodukaitse.ee/Ule_Soome_lahe_sopradele_kulla_ma_959.htm
 Laanes, Tiina, Õppemeetodid: õpimapp, Tallinna Ülikool ajaloo Instituut, Tallinn 2013, [avaldamata materjal]
 Aktiivõpe, E-õppe kursus praktikult praktikule, Digitiigri poolt koondatud õppematerjal (vaadatud 11.07.2014)
<http://erut3m.havike.eenet.ee/digitiiger/mod/resource/view.php?id=3594..>
 Eesti Punase Risti koduleht. <http://www.redcross.ee/et/ajalugu.html>
 Rahvusvaheline Punase Risti Komitee, Avastades humanitaarõigust. Sõnastik, Genf 2001, uuendatud 2002 – www.redcross.ee/pdf/008_S6nastik.pdf

